

Лариса КИСЛЮК, Larysa KYSLIUK

Інститут української мови НАН України
Institute of the Ukrainian Language
of the National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0002-3766-3305
e-mail: larysa.kysliuk@gmail.com

***Граматичний портрет української
мови у ХХІ сторіччі: збірник тез
наукових доповідей учасників
Міжнародної наукової конференції
на пошану доктора філологічних наук,
професора Городенської Катерини
Григорівни, упоряд. Н. Г. Горголюк,
Л. М. Колібаба, В. М. Фурса, Київ:
Видавничий дім Дмитра Бураго, 2024.
220 с.***

***Grammatical Portrait of the Ukrainian Language in the 21st
Century: a collection of abstracts of scientific reports written
by the participants of the International Scientific Conference
in honor of Doctor of Philological Sciences, Professor
Kateryna Hryhorivna Horodenska, edited by N. H. Horholiuk,
L. M. Kolibaba, V. M. Fursa, Kyiv: Dmytro Burago Publishing
House, 2024. 220 p.***

Збірник тез наукових доповідей, виданий на пошану доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської охоплює широку проблематику наукових зацікавлень і досліджень ювілярки – відомої української мовознавиці: проблеми граматики, морфології, синтаксису, словотворення, термінології, лексикології й лексикографії, питання мовної норми і правопису. Назва *Граматичний портрет української мови у ХХІ сторіччі* точно й образно передає

наповнення й суть книги, оскільки упорядники вмістили в ній дослідження, що відображають сучасний стан розвитку й актуальні проблеми українського мовознавства, напрями досліджень та глибину осмислення українськими науковцями заявлених проблем. Загалом у збірнику вміщено 60 матеріалів авторства мовознавців з усієї України, колег і учнів професора Городенської. Те, що ця книга побачила світ під час кривавої екзистенційної війни, свідчить, що науковці в Україні не лише борються за свободу своєї держави, але й невтомно працюють на її майбутнє.

Матеріали об'єднано в шість розділів, а всередині кожного розділу розміщено за алфавітним порядком прізвищ авторів. Перший розділ *Науковий доробок К. Г. Городенської в контексті актуальних проблем української граматики та сучасної мовної практики* присвячено осмисленню наукових концепцій і праць Катерини Григорівни Городенської, які вражають широтою спектра наукової проблематики й глибиною опрацювання проблем. Автори аналізують напрацювання ювілярки у сфері граматики, представлені, зокрема, у монографії *Сполучники української літературної мови* (2010), як теоретичне обґрунтування типології сполучників (Н. І. Бойко), а також у шкільному викладанні й підручникотворенні (О. М. Данилевська). Є розвідки, що представляють доробок професора з проблем нормотворення та кодифікації мовних норм (Л. М. Коваль), зокрема й словотвірної норми (Т. Л. Хомич), поданий, наприклад, у книжці *Українське слово у вимірах сьогодення* (2014, 2019). Граматичну концепцію К. Г. Городенської, представлену в монографії дослідниці *Деривація синтаксичних одиниць* (1991), проаналізовано в тезах про теорію дериваційного синтаксису (Т. Є. Масицька, О. Г. Межов) та синтаксис односкладного речення (С. Т. Шабат-Савка). Автори справедливо відзначають, що ювілярка ніколи не уникає складних питань і гострих проблем граматики, словотворення, мовних норм, зокрема таких, як варіантність, новозапозичення та новотвори, правопис складних слів, і завжди має сміливість пропонувати оригінальні концепції й чіткі відповіді на складні питання.

Розділ *Динаміка граматичних норм української літературної мови: прескрипція і узус* уміщує розвідки, у яких проаналізовано тексти сучасних медіа, серед них – медіапродукти (відео зі збірками пісень) для дітей-дошкільнят на предмет дотримання в них граматичних норм (О. П. Кадочнікова), зокрема закінчення Р. в. одн. іменників III відміни (Л. М. Колібаба), уживання нових словосполук (М. І. Навальна), зміни у вживанні числівників (В. О. Юносова) та квантитативно маркованих одиниць (Н. М. Костусяк) у засобах масової комунікації. Дослідження цього розділу спрямовані на відкрите обговорення важливості збереження мовної стійкості завдяки дотриманню мовних норм носіями української мови в нинішніх непростих комунікативних ситуаціях під потужним впливом контактних мов.

Розділ *Проблеми теоретичної і застосовної морфології української літературної мови XXI сторіччя* – один із найбільших у збірнику за обсягом і за

розмаїттям мовознавчої проблематики. Це розвідки про аспектуальну парадигму дієслова в лексикографії (С. О. Соколова), про семантику дієслова та його видових форм (І. В. Багмут, О. П. Сулима), про семантику імперативних вигуків (Т. В. Яковлева), а також про когнітивний підхід в аспектології і концепцію Л. Янди (М. І. Калько та В. В. Калько). У розділі представлені граматичні дослідження на діалектному матеріалі (Ю. В. Грицевич), зокрема лексикографування сполучників у гуцульському діалекті (В. В. Грешук та В. В. Грешук), а також актуальні проблеми термінології (М. Д. Гінзбург) й термінографії, зокрема представлення кличного відмінка як типологічної ознаки української мови (І. А. Казимиrowa), футбольної лексики і термінології (В. В. Максимчук). Проблематика досліджень охоплює морфологічні аспекти омонімії (С. Л. Ковтюх) та частиномовний статус у транспозитивних явищах (У. Б. Добосевич, Є. Б. Кісь), а ще – різноманітні проблеми теорії й методології досліджень граматики української мови: обґрунтування поняття „граматика взаємодії” (Л. В. Попович) та лінгвоідеологічних засад граматики української мови різних історичних періодів (А. М. Поповський).

Великий за обсягом четвертий розділ *Синтаксична норма у структурній та функційно-стильовій парадигмі української літературної мови ХХІ століття* охоплює широкий спектр актуальних проблем синтаксису. Це розвідки на матеріалі сучасних медіа про модальну гру як маніпулятивну тактику інформаційного впливу (Н. Г. Горголюк), про зміни в семантичному наповненні головних членів речення (І. Я. Завальнюк), про вияв емотивності через синтаксичний повтор у політичному дискурсі (Н. В. Кондратенко) та аналіз конструкцій-фразем на зразок *перемогти не можна програти* (Г. В. Ситар). Представлено низку досліджень про аксіологічний потенціал синтаксичних одиниць, зокрема про вираження експресивності, емотивності, оцінки засобами синтаксису. Це дослідження експресивного синтаксису на матеріалі зєвгматичних конструкцій (Ж. В. Колоїз), експресивне значення повторів у складному реченні (Л. М. Марчук), оцінні фразеологізовані речення (М. І. Личук), інфінітивні речення як засіб вираження оцінки (О. В. Халіман); а також дослідження про семантичні валентності модусних предикатів (Н. П. Гальона), статус пасивних конструкцій в українській літературній мові (О. Я. Лаврінець), різні види підрядного зв'язку у простому реченні (Р. О. Христіанінова). У розділі вміщено зіставне дослідження представлення суб'єкта в реченні в українській та польській мовах, де воно по-різному виражено (І. В. Кононенко), оглядове дослідження української концепції складносурядного речення (М. І. Степаненко) та аналіз змін у синтаксичній будові української літературної мови за час відновленої державності (С. В. Харченко).

Розділ *Новітні тенденції в розвитку словотвірної системи української літературної мови* містить матеріали, присвячені вивченню різноманітних явищ у системі українського словотвору та в узусі. Автори аналізують новітні тенденції творення прикметників від ініціальних абревіатур (О. Є. Вороніна),

мотиваційну структуру образних іменникових дериватів через метафоричне моделювання мотиваційних відношень, що ґрунтуються на асоціативно-образних уявленнях про світ (Т. Є. Гуцуляк), okazіональні ад'єктиви в дитячій літературі (І. В. Денисовець). У розділі представлено дослідження активності окремих словотвірних одиниць: форманта *еко-* (Н. І. Кочукова), кореня *рус-* (Г. М. Куцак), відвигукових дієслів (О. П. Кушлик); відіменникових дієслів (І. А. Мельник). Українські лінгвісти вивчають і мовотворчість українців під час російсько-української війни на прикладі воєнних новотворів та їхніх словотвірних особливостей (Ю. С. Макарець).

Завершальний, шостий, розділ *Проблеми української лексикології та лексикографії в контексті граматичної теорії* уміщує матеріали з актуальних теоретичних та практичних проблем словникарства. Це розвідки про пошук критеріїв визначення національної маркованості українського слова для збереження самобутності української мови (Є. А. Карпіловська); про завдання лексикографічного опису незмінюваних прикметників іншомовного походження (Н. М. Глібчук), запозичених складних назв у тлумачних словниках (З. Г. Козирєва), назв неістот у функції вокатива (І. А. Самойлова). У розділі вміщено розвідки, у яких подано аналіз знакових видань української словникарської скарбниці: *Словаря української мови* (1907–1909) Б. Грінченка (Л. М. Марчило та І. В. Дудко) та *Правописного словника* (1929) Гр. Голоскевича (О. М. Тищенко). Низку матеріалів присвячено новаторським лексикографічним працям – і вже виданим, і тим, над якими триває робота. Науковій спільноті представлено: *Словник дієслівного керування* (2016) (Л. М. Колібаба та В. М. Фурса), новий *Тлумачний словник української мови активного типу*, над яким працюють лексикографи Інституту української мови НАН України (Н. В. Сніжко), онлайнкову версію практичного словника словозміни ВЕСУМ (*Великий електронний словник української мови*) (В. Ф. Старко), концепцію *Граматичного словника синкретичних сполучних засобів* (Л. В. Шитик).

Уміщені у збірнику тези засвідчують високий фаховий рівень і, безперечно, збагатять фахівців із багатьох напрямів гуманітаристики новим текстовим матеріалом та сучасними методами його аналізу.

Уважний читач збірника помітить, що сьогоденні проблеми українського мовознавства відображені не лише в назвах і текстах наукових розвідок. Ідеться про сучасний стан і напрямок розвитку української термінології та правопис термінів. Проблема наявності інтернаціональної термінології, співвідношення в ній питомого й запозиченого актуальна для багатьох мов, і не лише слов'янських. Для сучасної української науки загалом і мовознавства зокрема важливою проблемою є повернення питомої термінології. Це складна й багатоетапна робота, яку мовознавці й фахівці різних напрямів сьогодні намагаються розв'язувати власними силами. У науковій спільноті назріла потреба фахового й виваженого обговорення таких ініціатив, особливо якщо вони підкріплені глибокими дослідженнями, наприклад такими, як фундаментальна праця С. П. Головатого

Щодо мови правничої (2024) чи дослідження І. Р. Процик *Футбольна лексика у формальному та неформальному дискурсах* (2021). Готовність академічної спільноти до виваженого обговорення проблеми підтвердила й жива дискусія 28 травня 2024 р. на вебінарі *Динаміка мовної норми в науково-освітньому дискурсі початку ХХІ ст. Шкільний підручник як текст* в Інституті української мови НАН України, де йшлося і про запозичені прикметники як складник лінгвістичної термінології та проблему їх перевнормування. Складність і багатоаспектність завдання полягає в тому, що йдеться як 1) про повернення національних термінів, заборонених унаслідок русифікаторської політики Радянського Союзу як „націоналістичні та шкідницькі” майже сто років тому, так і 2) про впровадження авторських новотворів з метою вирівняти й уніфікувати терміносистему. А ще варто враховувати взаємодію питомого й запозиченого в терміносистемах, час запозичення й особливості засвоєння чужомовних одиниць українською мовою. Необхідно навести переконливі аргументи на користь того чи того варіанта з урахуванням обсягу позначуваного поняття і змістової структури терміна, перш ніж віддати перевагу одному з можливих варіантів, як-от *прикладна, практична чи застосовна морфологія* (у назві третього розділу збірника). Уніфікація запозичених прикметникових термінів за однією словотвірною моделлю може збіднити мову та призвести до нерозрізнення паронімів, як у словосполучі *субстанційно-атрибутивні синтаксеми* (с. 22), де, очевидно, ідеться не про субстанцію, а про субстантив, тож мало би бути *субстантивно-атрибутивні синтаксеми*; чи *функційно-стильова парадигма української літературної мови* (у назві четвертого розділу збірника), де йдеться про функціональні стилі української літературної мови. Паралельне використання нормативів і новотворів у термінології також потребує аргументації, бо інакше воно призводить до розхитування норм, як у збірнику, де подано варіанти: *функціювання і функціонування, функційна і функціональна (граматика), морфологійний і морфологічний, термінографійний і термінографічний, термінологійний і термінологічний, методологійний і методологічний, тавтологійний і тавтологічний, академіїний і академічний*. Упорядникам варто було б пояснити читачам свою позицію щодо наведеної варіантності термінів в одному виданні. Очевидно, така дискусія назріла в українському мовознавчому середовищі й потребує професійного та аргументованого обговорення.

Лариса Кислюк – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України.